

ÚJABB ADATOK KŐMIVES KELEMENNÉ MONDÁJÁHOZ.

(Első közlemény.)

BEVEZETÉS.

Az Ethnographia 1902. évi 9. és 10. füzetében egy, hat év előtt megjelent értekezésemmel foglalkozik Horger Antal (L. Irodalomtört. Közl. 1899. évi 1. füz.)

Míthogy azt hirdeti: »Az igazság pedig ebben a kérdésben az, hogy a monda sem szerb, sem latin közvetítéssel nem került a székelyekhez, hanem *egyenesen és közvetlenül az oláhoktól*« — én meg ebben nyomós okoknál fogva erősen kételkedem, gondolom, megillet a jog s talán a kötelesség is terhel, hogy hat év előtti nézeteimet Horger úr ellen megvédelmezzem, esetleg újabb bizonyítékokkal megerősítsem.

Következtéseim, melyeket Horger úr egynek, a görög-albán eredetnek kivételével, visszautasított, itt következnek.

Megjegyzem, hogy az egybevetésnél Kőmives Kelemennének Kriza-féle szövegére támaszkodtam; ezt pedig a következő hat részre tagoltam:

I. 1—8. sor. A várépítés csodás munkája.

II. 9—16. sor. A nőégetés.

III. 17—36. sor. Utazás a négyfejlovas hintón.

IV. 37—58. sor. Kelemen és Kelemenné találkozása.

V. 59—76. sor. Kelemen és Kelemenné búcsuja.

VI. 77—102. sor. A kis Kelemen-fiú sorsa.

A *főcselekvény* az I., II. és IV-ben, az epizódok a III., V. és VI-ban vannak elbeszélve. Az I. és II. görög-albán eredetű; a III. Kádár Katából van átvéve; a IV. motivumán erős oláh hatás érzik, míg az I. és II.-t csak tovább adta az oláh, mert maga is mástól kapta. A III. föltételezi a VI.-t. Latin hatás érezhető az I., III., IV. és V.-ben, nem érezhető a II. és VI.-ban (1899. értekezésemben, a sorok felületes elhelyezése miatt, nem így mondtam a csoportokat).

Az *epizódok* (III., V. és VI. együtt 64 sor, a balladának több mint $\frac{3}{5}$ -e) eredeti székely, szerintem fejrnyikómenti termék, sokkal költőibb, mint a főcselekményt tartalmazó részek (I., II. és IV. össz. 38. sor, alig fele a mellékselekménynek).

A *feldolgozást* tekintve, az oláh variánsok közelebb állanak a szerbhez, mint pl. a székely az oláhhoz; az oláh és szerb határozottan románca, a székely ellenben, miként a görög népdal, ballada.

Ezekre a következtetésekre jutottam hat év előtt.

HYPOTHESISSEM A FEJÉR-NYIKÓRÓL.

Az epizódoknak helyhez rögzítése mindjárt szemet szúrt Horger úrnak s ki akarja küszöbölni a Fejér-Nyikót, mert suppositiója, az oláh eredet, ezt így követeli. Merő kételkedésén kívül azonban semmi czáfolatot nem tud felhozni hypothesisem ellen, melyre a következő okoskodással jutottam:

»Kőmives Kelemennét« »Budai Ilonával« együtt küldték Krizának; azt nem említi, hogy ki és honnan, de Kádár Katáról kijelenti, hogy első töredékét még a negyvenes évek elején jegyezte föl »egy fejrnyikói jámbor székely atyafi« szája után (Vadrózsák, 526. l.). Már most »Kőmives Kelemenné«-ben mintegy 5 sor nyilván »Kádár Katából« van átvéve, az utazás a négyepejlovas hintón (L. Értekezésem 63. l.). A betoldást ugyanaz a jámbor székely atyafi cselekedhette, a ki tudta »Kádár Katá«-t is, meg »Kőmives Kelemenné«-t is. Mivel pedig ez a jámbor atyafi fejrnyikói székely volt, valószínű, hogy itt tanulta el többi székely véreitől »Kőmives Kelemenné«-t, nem pedig másutt.

Ezt a hypothesisemet tehát, míg tényekkel meg nem czáfolják, kénytelen vagyok fentartani, annál is inkább, mert ilyen hypothesisit Horger úr is megkoczkáztat, mikor azt mondja, hogy ifj. Almási Sámuel valószínűleg ott jegyezte föl az Erdélyi gyűjteményében közölt 5-soros töredéket, a hol a »Népdalok és Mondák« közlése előtt tartózkodott, kolozsvári tanuló korában.

Ha a philologia mindig biztos tényeket vethetne egybe, könnyű volna minden gyerek-embernek belekontárkodnia; de sajnos, sokszor kell hypothesisekre építeni, melyek lassanként feltárják a valósághoz vezető utat.

Azért is szavainak súlyát mérlegelő philologus nem merné olyan feltétlenül kijelenteni, hogy pl. a Kriza szövegében való latin közvetítés tarthatatlan; a szerb közvetítéssel Magyarországra — nem Erdélybe — került változat lehetetlen, ellenben az egyenes és közvetlen oláh eredet arany igazság.

A LATIN KÖZVETÍTŐ.

Az a *latin közvetítő* a Kriza szövegében nem annyira tartahatatlán, hogy előhozakodnom is kár volt vele.

Deák Farkas így jellemzi a Nyelvőr XV. évf. VI. füzetében azt a »modernizáló« átdolgozót, a ki a »hősnőből« — szerinte — »úri dámát csinált, a ki hintón utazik, több kocsisa van«: »bizonyosan olyan verselő dolgozta meg, a ki sok búcsuztatót szokott írni«. Ezért e variáns (a Kriza-féle), »nem lehet régiebb, mint e század első negyedének vége«. Deák F. szerint is tehát az átdolgozó tudákos paraszt; olyan, mint a »jámbor fejrnyikói székely atyafi«, a ki, szerintem, az idegentől hallott várépítési mondát publikálta, terjesztette. De hogy a balladát agyonmodernizálta, azt nem írhatom alá Deák Farkasnak. A pejlovas hintón való utazás nincs helyén, igaz, »Kömives Kelemenné«-ben; ki is mutattam, hogy »Kádár Katá«-ból került bele; hiba ez azért, mert egy lényeges motívumot szorított ki, mely a déli balladák' mindegyikében megvan, t. i. hogy miért kell Kelemennének Déva alá menni? Másutt ebédet visz urának a pallérné; a Kriza-féle szövegben nincs megmondva ez az ok, ép ezért ennyiben a ballada homályos. A modernizáló szándékot azonban nem tartom valószínűnek; inkább önkénytelen tévedés. Denique Deák Farkas előbb folyamodott magyarázatában a tudákos paraszt expedienséhez, mint én a latinos műveltségű, talán idegen eredetű pap, vagy főember íródeákéhoz. Úgy értem pedig ezt, mert Horger úr szememre veti, hogy nem beszélek világosan, hogy a latinos műveltségű ember a »Kádár Katá«-ból átvett toldalék *nélkül* hozta a Fejér-Nyikó mentére a balladát; a »Kádár Katá«-ból átvett betoldás ugyanis, t. i. a pejlovas hintón való utazás, a fejrnyikói jámbor székelytől származik.

A mi már most a várépítés mondájából felhozott szerkezetek latinosságát illeti, Horger úr codexekből vett idézetekkel akarja ezeket igazolni.

A névelő elhagyása ott, a hol arra szükség van; feltételes mód »hogy« kötőszó után; »hogy« kötőszó elhagyása a mellékmondat elejéről stb. Horger szerint nem latinos, mert előfordul a *régi* nyelvben (codexekben) és a székelyek *nyelvjárásában*.

De hát ellenem bizonyítanak-e a codexek? a halotti beszéd?

Irodalmunkat idegen eredetű térítő papok indítják meg, Erdélyben byzanciak a görög vallást ismertetik; nyugaton Pülgirin, passauai püspök és szláv szerzetesei, délről velencei olasz barátok szereznek híveket a római katolikus vallásnak.

Hogy ez idegen ajkú papok felnőtt korukban jól-rosszul megtanulták nyelvünket, az természetes, mert különben hogy téríthették volna pogány őseinket, ha magukat megértetni sem tudják? De hogy ők lennének a magyar nyelv kezelésének, a tiszta magyar-ságnak forrásai, azt még senki sem állította.

A halotti beszéd szerzője nem volt minta-magyar, hanem dunántúli ember, »a merre szerzetének — a benczéseknek — főfészkei feküdtek, Göcsejből, a Zala, Kerka, Valicska vidékéről« (Horváth Magy. Irodalomtört. 49. l.).

A müncheni codex, mellyel Horger úr szintén tönkre akar engem czáfolni, 1466-ból való másolata Péchi Tamás és Ujlaki Bálint kameniczi, lengyelországi papok evangelium-fordításának. A fordítás stylje »ódon, rövides és *latinismussal telt*« — olvashatja H. úr Horváth Irodalomtört. 146. lapján, ha füle kételkedik idézetének latinosságában.

Ugyanezt mondhatni az Ehrenfeld-codexről, mely XV. századi másolata »I Fioretti di San Francisci« XIV. századi legendariumának.

De hogy is lehet a codexek korában tudatos nyelvhasználatról beszélni, mikor az első magyar nyelvtan (Erdősinek »Grammatica Hungaro-Latinája«) csak 1539-ben jelenik meg, Szenczi Molnárnak »Novae Grammaticae Hungaricae libri II.«-ja csak 1610-ben?

De a székely köznép is mondja az ilyeneket: »Nem szabad (—) elmenjen«; »el kell menjek« — e helyett »nem szabad elmennie«, »el kell mennem«. Horger úr szerint ez csak népiesség. En azt állítom, hogy idegenszerűség, mely annyira jellemző, hogy használatáról rögtön meg lehet ismerni az erdélyi embert, kinek szájszszal, oláhval, örménynyel s Isten tudja még, miféle nemzeti-ségekkal kell vesződni.

A latinus közvetítéshez tehát szintén ragaszkodom, mivel Horger úr érvei nem döntötték meg.

AZ OLÁH EREDET.

Következik Horger úrnak verbum regens-e, *az oláh eredet*.

Egyelőre csak egy részletkérdést akarok tisztázni. 1899-i értekezésemben azt állítottam, hogy a feláldozott anyának csak a *székely* és *szerb* mondásban van fia, az oláhban nincs, a mit Horger kétségbe vont.

Azért kell pedig ezzel az adattal még egyszer foglalkoznom, mert — egyebekkel együtt — ez is támogatja abbéli feltevésemet, hogy a kis Kelemen-fiú sorsa a székely balladában (77—102. sor) önálló alkotása is lehet a székelyeknek; sőt az sem lehetetlen, hogy a görög monda *szerb* közvetítéssel, tehát *oláh közvetítés nélkül* is eljuthatott hozzánk.

Az eredetül szolgáló *görög* balladák egyik változatában sincs a pallérnének gyermeke; az *albán* mondában a befalazott Eukharisznak nem rég született kis fia, a kit befalazva is, a meghagyott nyíláson keresztül tovább szoptat. Az új motívum, a gyermek szoptatása, a skutarii meleg források apotheosisa. Azért kapják vissza az anyák elapadt tejüket a skutarii meleg forrásból, mert e forrás a befalazott anya emlőjéből buzog.

A *szerb* mondában Gojko feleségének egyhónapos fiacskája van, akit, befalazva is, egyéves koráig szoptat; a szerb monda szerint most is e forráshoz járnak Skodrában a szenvedő anyák. A székely balladában (Kriza szövegében) a kis fiú már beszélni tud apjával.

Hát az oláh mondában van e hát fia Manuel feleségének? Én azt állítom most is, hogy azon oláh feldolgozásban, mely a XIII. századi Radul Negrúnak (?) tulajdonítja az argisi zárda alapítását, nincs fia a pallérnének. Ezt a változatot közölte Alexandri Vazul 1852—53-ban Jassiban megjelent népköltési gyűjteményében; ezt fordította először magyarra Ács Károly »Virágok a román (oláh) népköltészet mezejéről« Pesten, 1858-ban, Lauffer és Stolp bizományában megjelent művecskéje 29—45. lapjain »Negru Vajda és Manoli vagy az argisi zárda. Legenda« cím alatt; oláh szövegét közli Joh. Karl Schuller »Kloster Argisch« című füzetkéjének 4—8. lapjain; ugyanő fordítja le németre; ezek után fordítja le újabban Alexics György a Vadrózsapör 41—45. lapján »1. Manole mester« cím alatt s erre az 1. számú változatra nézve állítja, hogy »A 'Kőmives Kelemenné' eredetije szerintünk 'Manole mester'«.

Közöljem a megfelelő részt mindegyikből Horger úrnak? Mit tegyek? Kellemetlen ugyan a hosszas idézés, de ha Horger úr másként nem ad hitelt. Olvassa tehát a IV. rész következő sorait Schullernél:

»Manoli, Manoli!
Mescere Manoli!
Ajungâ 'tî de glumâ,
Câ amû sâ fiû mumâ.
Manoli, Manoli!
Mescere Manoli!
Zidul reü me stränge,
Copilaşu 'mî frange
Tişişóra 'mî plange!«

Schuller ezt németre így fordítja:

„Manolle, Manolle,
Meister Manolle,
Laß den Scherz sich kehren!
Ach bald soll ich Mutter sein,
Sieh die Mauer preßt mich ein,
Und zerdrückt mein Kindlein;
Meine Brust weint Zähren.“

Ács Károly fordításában így hangzik ez a hely:

»Manoli, Manoli,
Mester Manoli,
Hogy van kedved a tréfára?
Anyá leszek nem sokára.

Manoli, Manoli,
Mester Manoli,
A rosz kőfal szorít engem,
Összetöri kis gyermekem,
Nézd, könyűket sír a mellem.«

Alexics fordításában pedig, a ki Alexandrinek 1866. bukaresti kiadását használta s talán innen az eltérés a terjedelemben:

»Mánole, Mánole,
Mesterem Mánole,
Szorít a fal nagyon,
Emlőm *nyomja agyon*,
Kicsinyke magzatom.«

Ezekből az idézetekből minden épszemű ember megláthatja, hogy Manole feleségének még nincs gyermeke, csak lesz, mert áldott állapotban van. Az oláh felfogás durvaságára vall, hogy ilyen állapotban falaztatják be. Kérem tehát Horger urat, jelentse ki, igazam van-e már egyszer. Hogy vannak újabb keletű oláh mondák, melyekben a pallérnénak már gyermeke van (mint pl. a br. Schaguna-féle nagyszebeni, meg a gróf Coronini féle változatban, továbbá G. D. Theodorescu szövegében, melyet Alexics az 1885. bukaresti kiadás után »2. Mánole mester« cím alatt fordított le a »Vadrózsapörben«), azt nem tagadom; de ez a két változat már a XVI. századi Negrúnak tulajdonítja a zárdaépítést.

Bizonyítani tudom, később fogom is, hogy a görög monda már a XIV. században Erdélybe került. Hogyan szolgálhatott tehát a XIII. századi eseményvel foglalkozó oláh monda forrásul a székely ballada epizódjának, mikor *ezen* oláh mondában (»I. Manole mester« Alexicsnél) szerepe sincs a kis fiúnak? A XVI. századi Radul Negru mondája (»2. Manole mester« Alexicsnél) csak nem fejlesztette ki a már 200 év óta ismeretes székely ballada kereteit?

AZ ARTAI GÖRÖG MONDA TERJEDÉSE DÉL FELÉ. (GÖRÖG VÁLTOZATOK.)

1899-i értekezésem bírálatában Horger is elismeri, hogy »a monda *délről* került a székelyekhez, s hogy a kérdésnek ezt az általánosabb, (szinte bizonyításra sem szoruló) részét véglegesen tisztáztam«. Ezt az alapot akarom most kiépíteni s megerősíteni, hogy további következtetéseimben legyen mire támaszkodnom.

Tartozom még annak a kijelentésével, hogy az én hat év előtti fordításom nem az első a magyar irodalomban; Erődi Béláé ugyanis 17 évvel hamarabb jelent meg (E. Phil. Közl. 1882. évf. 5. füz.), a mit én az E. Phil. Közl. Tárgymutatójából csak később tudtam meg. Erődi már hivatkozik Kőmives Kelemennének Szabó

Samu-féle székelgyföldi változatára; ezen varianshoz jegyzi meg Gyulai (Arany-Gyulai népkölt. Gyűjt. I. 174. lapján), hogy Greguss Ágost már 1865-ben ismerte »Az artai hídról« szóló görög balladát (L. Greguss »A balladáról« 67. l.). Így tehát *Gregussé* az érdem, hogy a székelgy és görög ballada közötti kapcsolatokra legelőször rámutatott.

Mindezekről én hat év előtt nem tudtam; a kapcsolatokra egész véletlenül bukkantam. A Kind-féle görög Anthológiában olvastam a »*Ἡ Γέφυρα τῆς Ἀρτας*«-t; diákkoromból könyv nélkül tudtam Kőm. Kel.-né Kriza féle szövegét. Így kezdtem a kutatást. Ez a dolog historicuma, a mi engem megvédelmez némely méltatlan támadások ellen.

Erődi fordításának segítségével a magamét átdolgoztam; a javított szöveget variansokkal egészítettem ki s így világosabbá tettem. 11 sor, a balladának épen egy negyedrésze van módosítva.

A görög szövegben alapul vettem Passow Arnold, *Popularia carmina Graeciae Recentioris* című 1860-ban megjelent művének DXI. sz. darabját, mely 3 változat felhasználásával, *kerkyrai* változat címen van közölve 388—390. lapokon.

A három régebb változat a következő: *Zampelios Ἰουρατὰ δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος* kiadva Kerkyrán (Korfu) 1852-ben; ebben 757, 43.

Zampelios »*Ἰουρικὴ Ἀνθολογία φαρ.*« 3, 591.

Tommaseo »Conti Popolari Venet. 1842. Graeci Vol. IV.

178. sz.«

A módosított szöveg most már így hangzik:

Az artai híd. (Kerkyrai változat.)

Negyvenöt volt a mestere, hatvan meg a legénye

S három évig építették az artai kőhidat.

Egész napon rakosgatták, este megint leomlik.

Sopánkodtak a mesterek, a legények jajgattak:

5. »Keservesen megy a dolgunk, gyalázatos egy munka!

Alló napig rakosgatjuk, este megint leomlik!«

*De a szellem felel nekik jobboldali bolt alól:

*»Ha nem embert falaztok be, nem marad meg a kőfal;

De ne árvát, ne idegent, nem valami csavargót;

10. Fiatalos feleségét a főpallér mesternek,

Ki késő jön reggelenként, délbe megint késő jön.«

Meghallja ezt a főpallér; alig hallja, elalél.

*Izen mégis madárkával; fülemilét küldi el:

»Későn kelj fel, későn öltözz, a hídhoz is későn jöjj,

15. Későn jöjj el, későn jöjj fel az artai kőhidon.«

Fülemile félreérti, másképp mondja így viszi:

* Változtattam régebb fordításomat,

- »Korán kelj föl, korán öltözz, a hídhöz is korán jöjj;
Korán jöjj el, korán jöjj fel az artai kőhídon.«
*Ime ő az, ki a fehér országuton feltűnik.
20. Észreveszi a főpallér, a szíve is elszorul,
Int, köszöntget a jó asszony, jó messziről így kiált:
»Jónapot, jó egészséget! mesterek és legények!
De mi baja a pallérnak? olyan igen szomorú.«
»A gyűrűje esett bele itt az első bolt alatt.
25. Ki megyen le? Ki megy bele? Gyűrűjét ki hozza föl?«
»Ejnye mester! ne szomorkodj! lemegyek én, felhozom;
Le is megyek, be is megyek, gyűrűdet is meghozom.«
*De nem szállt le szerencsével, nem került a szárazra.
»Húzd, galambom, a kötelet, húzhatod a kötelet;
30. *Felkutattam egész medret, sehol semmit nem lelek.«
Egyik fölkap egy kanalat, hoz meszet is a másik;
Pallér maga segédkezik, hengergeti a követ.
*»Oh jaj, milyen a végzetünk, mily siralmas a sorsunk!
Hárman voltunk nőtestvérek, veszni vittek mindhármat:
35. **Egyet Dunán falaztak be, Avlonánál másikat;*
Engem, a legifjabbikat az artai híd alatt.
A hogy dobog most a szívem, ez a híd úgy rezegjen;
*A hogy hull a hajam szála, hulljon úgy, ki rámegyen.«
*»Lányom, szavad változtasd meg s valami más átkot mondj,
40. *Hisz egyetlen fivéred van; úgy eshetik, erre jön.«
*Változtatta a beszédét s ilyen másik átkot szór:
»Érczvé fagyott már a szívem, érczvé legyen ez a híd;
Érczvé lesz már a hajam is, ércz legyen az utas is!
*Ki bátyám van idegenben, ne találjon rámenni.«

Változatok Tommaseo szövegéből:

1. és 2. Ezer mester építette az artai kőhidat.
6. Szózat hangzott az egekből, az arkangyal szájából.
10. A mesternék közül egyet, az elsőnek asszonyát.
12. Megtudta ezt
20. Meglátta őt
22. és 23. De mi lelte a főpallért, hogy annyira lehangolt?
24. az alapzat mélyébe.
26. jövök én és lemegyek.
31. és 32. Homokot szór reá egyik, önti másik a meszet;
Hozzácsap a főpallér is öt-hat kanál ragasztót.
38. A hogy hull a fa levele, az ember is úgy hulljon.
39. Térj eszedre, édes lányom, hogy a lelked biztosítsd.

A 11., 27—30. sorokat Tommaseo kihagyta; az ő szövegének vége így hangzik:

»A hogy reszket vad rengeteg, úgy reszkessen ez a híd
S a hogy hullnak vad szárnyasok, az ember is úgy hulljon.«

Erödi általán a Zampelios féle szöveget használta, de a 39. sorban a Tommaseo-féle változattal. Fordítása elég hű, de helyenként nem elég sima; ezenkívül a 15. szótagos, 4 ütemű politikus verset a közepén megtöri.

A Tommaseo-változatok közül két hely azért nevezetes, mert keresztyén hatást éreztet (»arkangyal«, a 6. sorban és üdvözlés a 39-ben).

Állapodjunk meg egy kissé ennél a kerkyrai változatnál. Kerkyra a phaiaxok mesés szigete, Skherié, a hol a hajótörött Odysseus szíves fogadtatásra talál, elmeséli kalandjait s végre hazájába juthat a vendégszerető király hajójával. A sziget, Korfu, ma is egész kis paradicsom, lakosai jómódúak, ipart, fényűzést kedvelők. Itt alakult-e az artai monda? Nem egészen közömbös kérdés, de nem dönthető el.

Arta, az ókorban Ambrakia, a rajta keresztül folyó Aratthus vagy Arakthus folyótól kapta nevét. Székvárosa volt Pyrrhosnak, a kalandos epeirosi királynak (295—272), a ki Akhilleustól származtatta magát s Nagy Sándor példájára, szintén világbirodalmat akart alapítani, csak hogy nyugat felé, Rómának kezdte; következőképp elbukott, sőt országa a második századtól római igát vett a nyakába.

Az artai, előbb ambrakiai öbölben időzött Agrippa, Octavianus hadvezére s gyakorolta legénységét, míg Antonius Samoson dőzsölt; gögös, de elernyed serege Antoniusnak el is vesztette a csatát Agrippa ellen 31. szeptember 2-án, az öböl déli partján, Actiumnál. Nikopolis város, Apollon temploma hirdette a most már egyeduralkodó Augustus dicsőségét.

476-ban Kr. u. szűnt meg a római császárság s vele a rómaiak politikai befolyása az ion tenger partvidékére; 732-ben vált el egyházilag is az illyricumi provincia Rómától s került a konstantinápolyi patriarkha alá III. Leo császár rendeletére.

Ez időtől fogva Arta vidékén teljes görög világ van. Az üzleti összeköttetés azonban sohasem szakadt meg, jeléül, hogy a természeti viszonyok erősebbek a caesarok rendeleténél. A brindisi kikötőből, a tarantói öbölből továbbra is jártak bizony a hajók a keleti partokra, sőt a középkorban újra olasz fenhatóság alá került a partvidék. A velencei köztársaság bírta a partvidéket több századon át (XIII—XV. században) egész Albániáig. Fenhatósága kiterjedt az ion és aegaeumi tenger nagy szigeteire, úgymint: Kerkyra, Zakynthos, Kréta, Negroponte stb. Csak II. Mohamed (1451—1481) szorítja vissza a keleti vizekről s gyámolítja inkább Genuát azon jó szolgálatokért, melyeket Konstantinápoly ostrománál (1453) Genua részéről tapasztalt.

Bízást föltehetjük tehát, hogy velencei kereskedőhajók személyzete hordta szét az ion és aegaeumi tenger szigeteire az artai görög mondát.

Közvetítésüknek el nem tagadható bélyegét is rányomták a velencei olaszok a görög mondára; t. i. *olaszos* szavakat találunk

az artai monda egyik, Zakynthosról származó változatán, melyet Passow 1860-i művének 390—391. lapjain közölt a Carmina Pastoralia között, DXII. sz. a., Tommaseo említett gyűjteményének 180. sz. darabja után.

Olaszból vett görög szavai a balladának pl. *λαβουρέντες* — *μαθητάδες* helyett az olasz *lavorante* = görög *εργάτης*, munkás, segéd szóból; *ντισορνάτα* = napok, *ήμεραις* helyett; *τῆς* — *τῆς* helyett stb. Magyarul így hangzik:

Az Arta hídja. (Zakynthosi olaszos változat.)

- A mesterek negyvenöten hatvan segédmunkással
Erősséget építettek, az artai kőhidat.
Mit egész nap összeraktak, az estére leomlott.
Sírnak ezen a mesterek, megsiratják, jajgatnak.
5. A munkások meg örülnek, hogy telnek a napjaik.
Egy vasárnap, egy fényes nap, forrón sütő napocskán
Lefeküdt a főpallér édes álmat aludni
S álmat látott alvás közben, képzelete körében;
Ha nem embert falaznak be, az erősség meg nem áll;
10. Nem főurat, nem is koldust, akárkit a világon;
A főpallér mesternek a felesége vesszen el.
Követelték a segédek, a kívánság meglegyen.
»Menj, mondd meg az asszonyodnak, a te kedves párodnak,
Öltözzék föl, készüljön föl, aranyait szedje föl;
15. Vegye föl az ezüstjeit, selyemruhát vegyen föl.
Gyorsan indulj, gyorsan menj el, hogy ezt neki meghagyjad.«
Eltávozott; varrás közben, dalolgatva találta.
»Adjon Isten, én asszonykám, édes kedves gazdasszony;
Elküldött a főpallérunk, hogy szedd össze aranyad;
20. Hogy szedd össze ezüstjeid és vedd föl a selymeid;
Jöjj azután az ebéddel«
Felöltözött, fel is készült, fölszedte az aranyát;
Összeszedte ezüstjeit s fölszedte a selymeit.
Megérkezett, rájuk talált, hogy ültek az asztalnál.
25. »Adjon Isten, én asszonykám, édes párom énnekem!
De leesett a jegygyűrűm, a legelső gyűrűcském;
Éppen ezért hivattalak, hogy jöjj ide s szerezd meg.«
S az asszonyka le is szállott azonnal a híd alá.
Szórja egy rá a homokot, a másik meg a meszet;
30. A főpallér maga szintén kalapácsal üt reá.
»Hárman voltunk nőtestvérek, mind a három beépült;
Szentegyházba raktak egyet, kolostorba másikat;
Harmadikat, legifjabbat az Artának hídjába.
Hogy reszketnek a kezeim, reszkessen úgy az utas
35. S a hogy reszket az én szívem, úgy reszkessen ez a híd.«

Ez a zakynthosi változat a kerkyrai feldolgozás motivumait fejleszti tovább, még pedig *románczos* irányban. a) A 11. sorig (a *falbeomlás*) majdnem egyformán haladnak, csak a három évig tartó pusztulás nincs említve a zakynthosiban; új ötlet azonban, hogy míg a mesterek szomorkodnak, a szegődött munkások örülnek a beomlásnak, mert tovább húzzák a bért. Nem is a szellem (*στοιχειό*) közli a megrontás válságát, hanem úgy álmódja meg a főpallér. Csak módosítás a tipikus három szám (árva, idegen, csavargó — főúr, koldus, akárki).

b) 12—16. Új motívum, a *munkások követelése* merül fel a zakynthosi szövegben: a főpallér azonnal izenjen a feleségének, hogy díszbe öltözz, hozza ki az ebédet.

c) 17—24. A 21. sor után hézag van. A *gazda izenetét* nem a fülemile, hanem egy munkás viszi meg.

A tipikusan ismételt izenet az öltözködésről, románcz módjára van részletezve:

». hogy szedd össze aranyad;
Hogy szedd össze ezüstjeid és vedd föl a selymeid;«

d) A *gyűrű meséje* 25—30. sorban a kerkyraiból van továbbfejlesztve, ugyanis a mester *maga* mondja feleségének, hogy a jegygyűrűjét elvesztette s azért hívatta az asszonyt, hogy keresse meg. (A kerkyrai szövegben a legények mondják ezt az asszonynak.) A zakynthosi szöveg szerint a mester is ráüt kalapácsával az asszonyra (az asszonyt befogó kövekre), míg a kerkyraiban a pallér csak követ hengerít.

e) A *sopánkodás és átok* 31—35. sor. A menyecske egyik nővérét templomba, a másikat kolostorba rakták; fivérééről nincs szó; az átok egyszeri. A kerkyrai szövegben a Duna hídjába és Avlonánál építik be a másik két testvért; az átok kétszeres.

Szentegyház, kolostor emlegetése a zakynthosi szövegben olyan keresztyén vonás, mint a szintén Tommaseotól származó változatokban arkangyal és üdvözülés s tán épen a régóta róm. kath. velencei olaszoktól ered.

Ezek a keresztyén jellegű adatok lehetnek betoldások az eredeti szövegben, bár az *artai monda* maga valami mélyen visszafelé a pogány korba nem helyezhető, mert Artát a pogány korban még *Ambrakiának* nevezték, az artai öblöt ambrakiainak. Így találok legalább a H. Kiepert-féle Atlas Antiquuson meg a Pecz-féle Ókori Lexikonban (»Ambracia, Ἀμβρακία, most Arta«). Ezt a körülményt pedig figyelmen kívül hagyják azok, a kik indogermán napmythost vagy illyr legendát akarnak a mondából kihámozni.

Az artai mondát I. Justinianus koránál (527—565) régebbre nem tenném. Ő róla mondja Prokopius (Hunfalvinál »Oláhok Tört.« I, 263.), hogy alatta »az összes, mind új, mind helyreállított várak száma *hatszázra* megyen« a Balkán-félszigeten, talán Ambrakia-Arta is köztük volt.

Általán a zakynthosi feldolgozás kegyetlenebb s kevésbé költői, mint a kerkyrai. Mégis az északi, szláv (bosnyák, szerb) változatok románzos részletezésének csiráját különösebben a zakynthosi variánsban találjuk.

Kurt Schladebach 1894. értekezésében (»Die Aromunische Ballade von der Artabrücke«, a lipcsei Jahresbericht des Instituts für Rum. Sprachen) a mondának még három görög változatát közli, sajnos, csak prózai kivonatban, németül; bármily becsesek adatai, nem nyújtanak módot a minden részletre kiterjedő összehasonlításra. Még sajnosabb, hogy mi még ennyire sem vagyunk a Kómives Kelemenné székely változataival, a melyek száma, Horger szerint, már nyolcz, a legkülönbélebb folyóiratokban szétszórva. Mikor lesz az egész mondakincs egy tanulságos gyűjteménybe összefoglalva?

Schladebach variánsai közül a zakynthosihoz legközelebb áll egy *krétai* (először közölte Janaraki, *Ἔθνη Κρητικὰ*, Lipsiae, 1876. »A pallér felesége« czímen). Tartalma a következő: A *fekete folyón* boltot építettek a járóelőknek. Egy madárka énekl: Nem készültök el, ha embert nem falaztok belé; de ne vakot, ne sántát, ne akármilyen vándorlót, hanem a főpallér feleségét.

A főpallér leverten megy haza. Felesége kérdi, mi baja? Beleesett a gyűrűje. Megnyugtatja az asszony, hogy majd felhozza. Öltözködik reggeltől estig, estétől reggelig, másnap délutánig. Kimegy, köszön, befalazzák. Panaszkodik keserves sorsán: egy nővérét karddal vágták le; egy másik kútba fúlt.

Pár helyen hézagosnak mondja Schladebach a mesét. A tipikus háromság: vak, sánta, vándor, feltételezi a kerkyrait; az öltözködés románzos motívuma határozottan a zakynthosi feldolgozásból ered. Még kétszer fordul elő a tipikus három fogalom (reggeltől estig, estétől reggelig, másnap délutánig; kard, kút, fekete folyó boltja). Arta folyó neve nem fordul elő a krétai változatban.

Schladebach másik két, görög változata, a *trapezusi* és *thessaliai*, Tommaseonak csak a variae lectiokból ismeretes 178. számú közleményéből ered. Csak ebben olyan horribilis, ezer, a mesterek száma (trapezusiban is ezer, a thessaliaiban 1400), míg a kerkyraiban, zakynthosiban 45.

A *trapezusit*, Schladebach szerint, Syrku közölte először (Journal minist. stva narodn. prosv. 1890. febr. 310—346). Tartalma itt következik:

Ezer mester építi a hidat s nem tud elkészülni. Egy titkos hang kérdi a mestert, mit adna neki, ha segít a hidat felépíteni. Felel a mester: Ha lányomat adom, nem lesz másik lányom; ha anyámat adom, nem lesz többé anyám; ha odaadom feleségemet, kaphatok szebbet is, jobbat is. Az egyezés után izen a mester feleségének a fülemilével: szombaton menjen fürödni, vasárnap lakodalomba, hétfőn a hídhöz. Itt azután nagy hézag van. Végül a nő átkozza a hidat s a rajta járókat. Mikor fivérére figyelmeztetik, visszavonja.

Ez a trapezusi feldolgozás sem ösmeri már Arta nevét; kerkyrai, illetve zakynthosi eredete mégsem vitatható el; a fülemile követsége, az átok visszavonása úgy van, mint a kerkyraiban. Nem hiányzik a tipikus hármas szám sem (szombat, vasárnap, hétfő). A fürdés emlegetése, még inkább a feleségnek, mint megunt áruczikknek kevésre becsülése határozottan török hatásra vall. Arkangyal helyett is talán ez okból van titkos hang említve.

A trapezusi görög császárság 1204—1461. állott fenn; az artai mondát tehát ez időn belül hurczolhatták oda velencei hajósok.

Még ennél is későbbi a *thessaliai* feldolgozás, melyet Schladebach megjegyzése szerint Jatridis közölt először »*Σύλλογη δημοτικῶν ἄσματος*« Athén, 1852, p. 28. »Két fivére által feláldozott asszony« czímen. Ennek tartalma a következő:

1400 mester és 60 legény hidat épített az Eladán (Sperkheios, Thessaliában), de az ár mindig elsodorta a munkájukat. Szól egy madárka emberi hangon: Embert kell befalaznotok, nem árvát, idegent, vándorlót, de a főpallér feleségét. A főpallér két legényt küld az asszonyért. Kérdi az asszony, minek hivatja? mert ha jóra, kiöltözik; ha rosszra, úgy megy, a hogy van. Se jóra, se rosszra, mondják a megbizottak; menjen csak úgy, a hogy van.

Most hézag következik.

A végén szól az asszony: szerencsétlenek voltunk mind a hárman; egyiket Tarnovánál falazták be, másikat Manolenál, engem itt, az Eladában. Rezegjen majd a híd, mint most az én szívem; hulljanak a rajtamenők, mint most a könyeim.

A földrajzi nevekhez a következő megjegyzéseket fűzi Schladebach: Tarnova a Balkán félsziget valami *nyugati* városa; a mi nem épen talál, mert pl. Bulgáriában is van egy Trnova = puszta hely, a Jantra partján. Manole czélozhat Agraida hídjára, Akarnániában, melynek felirata magyarul:

KÉSZÜLT 1659

ÉPÍTŐI DEMETER

ÉS EMÁNUEL.

Ha ez a czélzás talál, a thessaliai kidolgozás 1659 utánra tehető. Jóformán valamennyi, előbb tárgyalt változat ismeretét feltételezi is ez a thessaliai: Az árva, idegen, vándor motívuma a kerkyraiból van átvéve; az öltözködés ötlete a zakynthosinak továbbfejlesztése; hogy pedig madárka csicsergi el a felépítés váltóságát, azt a krétai feldolgozásban találtuk legelőször.

Összefoglalva nagyjában eddigi fejtegetésemet, azt tartom, hogy az Arta hídjának csodás felépítéséről szóló mondát költői formában legelőször Kerkyra (ma Korfu, Homerosnál Skherié) mesemondó görög népe dolgozta föl a Kr. u. hatodik században. Kerkyráról velencei hajósok vitték odább, dél felé, Zakynthosra,

majd Kretára, a mely szigetek mindegyikén görögök laktak s laknak ma is, még pedig dór törzsbeliék. Ugyancsak velencei hajósok ismertették meg Trapezus görögjeivel is a kerkyrai változatot, de ősmerték a trapezusiak a Tommaseonak 178. számú *variae lectionibus* hivatolt feldolgozását is. A trapezusinál még későbbi, a XVII. századból való a thessaliali feldolgozás.

AZ ARTAI GÖRÖG MONDA TERJEDÉSE ÉSZAK FELÉ. (SZERB ÉS ALBÁN FELDOLGOZÁS.)

»Kőmives Kelemenné mondája« című értekezésemben albán, szerb és oláh feldolgozások álltak rendelkezésemre, melyek közvetítésével elkísérhettem az artai híd csodás felépítésének mondáját Erdélybe, mint most is hiszem, az udvarhelymegyei Fejér-Nyikó vidékére. Többször kifejeztem azt a nézetemet, hogy a szerbek közvetítésével megkaphatjuk a mondának *magyarországi* változatát is (így az 58. és 71. lapon). De különösen Vukasinnak és testvéreinek szerepét a szerbek történetében nem ismertem elég alaposan és részletesen, — ezt sem hallgattam el, — minek folytán csak kombinációkra voltam utalva. Ezóta hiteles adatokat találtam Vukasinról Kállaynak »A szerbek története« 168—191. lapjain, némi kapcsolatot egyuttal a szerencsétlen Mernyavcsevicsék és Hunyadiak között, kikre szintén hivatkoztam, mint a dévai vár restauratoraira (a 43. és 58. lapon). A délszláv mondáknak több változatát vizsgálhattam meg a Kurt Schladebach által összegyűjtött gazdag anyagból. Köztük van ezeknek az a bolgár monda, mely »Kadiu most« (Az asszony hídja) néven ismeretes, s melyet én csak Strausz utalásából ismertem (I. érték. 70. lapját). Megkaptam verses fordítását a szintén itt említett bosnyák mondának »Tessonj váráról« Hermann Antaltól. (L. a Magyar Mérnök és Építész Egyl. Közl. 1894. évf. 302—308. lapjain »Építő áldozat« című értekezését). Különösen ennek a bosnyák változatnak örültem meg, mert a magyarországi változat felé szolgál lépcsőül.

Az oláh változatokat is szaporította egygyel Schladebach, még pedig egy moldvaival »Borcan váráról«.

Így észrevehetjük a monda továbbterjedését északra és keletre az Arta folyótól a Drin és Bajána, a Bosna és Ozora, Vardar, Struma, Maricza, Argis völgyeibe.

Mindezek között az albán és bolgár változatok vannak legkevésbé elterjedve s jobbara a szerbnek utánezatai, jegyzi meg Schladebach; a görögöt azonban, bár ezeknél jobban van kidolgozva, szélesebb körben is elterjedt, nem részesíti a megérdemelt figyelemben. A monda, szerinte, szerb vagy oláh eredetű. Ezt a véleményét nem fogadhatom ugyan el, sőt rendkívül csodálkozom, hogy fentartotta, mert a *στοιχείον*-nak nyújtott áldozatot a Poseidonnak, Apollonnak hozott áldozatokból származtatja le Trója, Megara,

Nápoly építésénél. Azt azonban el kell ismernem, hogy a szerb és oláh mondáknak a többi felett kiváló jelentősége van. Így is akarom ezt a kérdést megvizsgálni. Valamennyinek görög eredete azonban minden kétségen kívül áll, azt nem lehet többé elvitatni. A kérdés története az »Artai híd« mondájával kezdődik, a Kr. u. hatodik században; lehet példákat felhozni az építési áldozatra Indiából, Khinából, Oroszországból stb., az irodalomtörténeti keretet ez nem fogja kitágítani, ha egyszer a Balkán-félszigeti mondák nagy complexumát sikerült egymásból megérteni s görög származásukat megmagyarázni.

630—640 közé esik a horvátok és szerbek beköltözése Illyricumba, mondja Kállay (A szerbek tört. 26. l.). A perzsák ellen 622—628 győzelmesen harczoló Heraklios császár telepítette be őket, valószínűen az avarok fékentartására, »kik ekkor már nemcsak a nagy magyar sikságot s Pannoniát bírták, hanem Dalmatiában és Boszniában is befészkeltek magukat«. Erre a betelepítésre annál nagyobb szükségé volt a byzantiumi császárnak, mert 632-től kezdve Mahomet vezérei fegyverrel kezdték terjeszteni az új próféta vallását.

A szerbek 500 évig küzdenek az államalkotás nehézségeivel, hol a byzantiumi, hol a bolgár czárok szövetségében (679-ben alakult a bolgár állam). 950-ben Simeon bolgár czár egész Szerbiát elpusztította s uralkodott a szerb földön; II. Baslios császár azonban véget vetett a bolgár birodalomnak 1018-ban s ettől kezdve Bulgária helyét Magyarország foglalja el, melyet a szerbek függetlenségük biztosítására Byzantium ellen szövetségeseül használnak. Nemanja Istvánnak, Béla Uros rászai zsupán fiának (Rásza, Raska, Rascia, a hasonló nevű folyó mellett, mely az Ibarba, ez meg a Moravába ömlik) sikertült 1165-ben, Komnenos Emánuel, byzantiumi császár (1143—1180) segítségével elnyerni a rászai zsupánságot; 1173-ban legyőzte testvéreit s megszerezte Zéta, Travunija, Zakhlumje zsupánságokat; 1191-ben fia, István számára megnyeri Izsák császár testvére, Alexios leányának, Eudoxiának kezét s a főzsupánságot örökössé teszi családjában.

Nemanját 30 éves uralkodása után (1165—1195) felváltotta fia, István, a rászai nagyzsupánságban, míg Zétát (a mai Montenegro), a családnak ősi fészket Vuk (vagy Vukán = Farkas), az ifjabb testvér kapta, Zakhlumje (= Halomföldre) egy részével.

Ez a Vukán, zétai zsupán, szövetkezett bátyja, a rászai zsupán ellen Endrével, Imre magyar király öccsével, igérvén a katolikus hit felvételét. De István is a pápához fordul s tőle a királyi címet kapja, az-estire, ha katolikusá lesz. Ennek a szerb nagyravágyásnak az lett a következménye, hogy Imre király betört Szerbiába, elfoglalta Halomföldét, Boszniát s 1202-ben fölvette a rex Rasciae vagy Serbiae címét. Szt. Száva, a harmadik Nemanja-testvér békíti meg a testvéreket 1208-ban, a mi annál szükségesebb volt, mert 1204-ben Byzantiumban megalakult a latin császárság.

Magyarországi öszeköttetésénél fogva nevezetes még a Nemanják családjából ennek az Istvánnak, a ki 1195—1224. uralkodott, unokája Dragutin, a ki V. István magyar király leányát, Katalint bírta nőül s vele hozományul a macsói bánságot kapta, a hova Dragutin visszavonult, miután öcsce, Milutin, a trónról letaszította.

Milutin vagy II. Urosnak, ennek a hódítónak és nagy politikusnak (uralkodott 1275—1321) második felesége szintén V. István király leánya, Erzsébet volt, a kivel Boszniát kapta hozományul.

Ez a két tartomány, t. i. Macsó és Bosznia, azonban rövidesen visszaszáll a magyar koronára. Dragutin halála, 1317 után Macsót Róbert Károly, Boszniát pedig Pál, brebiri gróf foglalja vissza, mert Uros elkergette feleségét.

Ennek a Milutin vagy II. Urosnak unokája Dusán alatt (1336—1356) élte Szerbia fénykorát, a mire már hat év előtti értekezésemben rámutattam. Birta Albániát, Thessaliát, Makedoniát a byzantiumi császárság területéből.

Dusán hatalmának ellensúlyozására határozta el magát Kantakuzinos, Palaeologus János császár gyámja arra a végzetes lépésre, hogy leányát nőül adta Urkhánnak, az ozmánok fejedelmének s ez által utat nyitott nekik Európába. A rokonság révén 1356-ban Tzimpében, 1357-ben Gallipoliban vertek fészket a törökök.

Dusán nagy birtokához képest czári címet viselt; fia Uros, a tulajdonképeni Szerbiát kormányozta, királyi címmel; az eddigi érsek patriarkhává lett, egyenlő rangúvá a konstantinápolyival. A törvényalkotás terén az 1349-ben kiadott zakonik hirdeti Dusán uralkodói érdemét.

Dusán fiának, Urosnak gyámja volt az a *Vukasin*, a kivel a szerb mondák foglalkoznak, s a kinek tulajdonítják Skutari építését, holott tudvalevő, hogy Skodra már 229-ben székhelye az illyr királynak, Agronnak s özvegye, Teuta már adót fizet Rómának.

Rokonja volt-e a másfélszáz évvel előtte élt Vukán, zétai zsupánnak, a ki 13 évig tartó (1192—1208) polgárháborút viselt bátyja, Nemanja István király ellen, nem mondhatom meg. De ő (*Vukasin*) is zétai nemes volt, abból a családból, mely az 1371—76-ig tartó polgárháborúban Mernyavcsevics néven kivész Szerbiából.

Vukasin bizalmasa volt Dusánnak s halalos ágyánál Szerbia nagyjai nemcsak a kiskorú Urosnak, de *Vukasinnak* is kénytelenek voltak hűséget esküdni 1356-ban.

Makedónia volt *Vukasin* tartománya, főerőssége. Innen verte le Szinita, albániai kormányzó (Dusán czár öcsce) lázadását; legyőzött egy görög sereget Filibénél (1357); némi területek átengedésével visszatartotta Nagy Lajos magyar királyt előnyomulásában (1358).

Ilyen sikerek után, mivel Macsó kormányzója, Grablyánovics Lázár elhidegítette tőle Urost, nagy merészséggel megöleti az utolsó Nemanját (1367) s egy évi töprengés után 1369-ben fölveszi a királyi címet.

Lázár harcra készül a bitorló ellen, de a török is közeledik Bulgária felől. Vukasin előbb a törökkel akar végezni s készen várja a Maritzánál, de elveszti a csatát (1371) s életét is.

15 évig (1356—1371) tényleges ura volt Szerbiának s a legnagyobb hatalom birtokában váratlanul elbukik.

Testvérei, Uglyesa és Gojkó vojvodák történeti személyek. Fia, Kralyevics Marko (Marko királyfi), mint hat év előtti értekezésemben (66. lapon) jeleztem, a szerbek Herkulese vagy Theseusa, a magyarok Toldija, nemzeti hős.

Az öt évi polgárháború alatt (1371—1376) kivész Szerbiából a Mernyavcsevics családja s Szerbia fejedelme az ellenzék feje, Grablyánovics Lázár knéz lesz (1376—1389), a kinek fiánál, Lazarevics Istvánnál szerepelteti Arany János Hunyadi Jánost az ismeretes farkaskalanddal (L. Szibinyáni Jank).

Lazarevics Istvánt hosszú uralkodása (1389—1427) után követi a rigómezei árulónak, Brankovics Vuknak fia, György (1427—1456) s viseli a szerb despota czímét.

Brankovics politikájából eléggé világos, hogy Hunyadiban vetélytársat látott és semmi egyebet. Ezért adta két leányát is Murad szultánnak feleségül (1423 és 1431-ben). Nyugat felé is biztosítani akarván magát, fia Lázár, Ilona leányát Tomasevics István bosnyák királylyal jegyzi el 1459. Nem ereszti át birodalmán Castriota György albán fejedelmet, hogy 30.000 emberével György segítségére mehessen Várna alá (1444) a szorongatott Hunyadnak, mert győzelem esetén Bulgária koronája várta Hunyadit. A várnai csatavesztés után menekülő Hunyadit Brankovics szövetségese, Vlád oláh vajda ejti fogságba. Ugyanígy jár el 4 évvel később maga György despota is Hunyadival a rigómezei veszített csata után (1448).

Brankovics halála után 3 évvel, 1459-ben II. Mohamed véget vet Szerbia függetlenségének, pasalikokra osztja, a szerbek elvesztik jogaikat, birtokukat, rájákká lesznek. A török uralom alól sokan költöztek Magyarországra. Legnevezetesebb az 1691-i, mert körülbelül 40.000 szerb család jött be az országba Csernovics, ipeki patriarkha vezetése alatt.

A mennyiben már most a szerb monda és a dél-szláv változatok legnagyobb része Vukasinnak és testvéreinek tulajdonítja Skutari csodás építését, a Mernyavcsevics-család pedig különösen 1356—1376-ig játszott nagy szerepet Szerbia történetében, világos, hogy a szerb monda nem keletkezhetett 1376 előtt; a szerbtől függő többi változatok pedig még újabb keletűek.

A szerb mondát, bár nem teljesen, tartalmilag közöltem s fejtegettem (Kómives Kelemenné mondája 51—53. l.). Schladebach is közli, de még rövidebben. Szerinte 200 sor a terjedelme, míg az én értesülésem szerint 242 szakasz.

A legfontosabb körülmény, melyről a délszláv változatok függő viszonya megállapítható, hogy három testvérnek (a kik történeti személyek), tulajdonítja a vár csodás felépítését.

A Talvj-féle változaton kívül hivatkozik még Schladebach a *mosztári* bosnyák (inkább hercegócz) feldolgozásra, melyben ugyancsak megvan a két egynevű testvér (Stoján és Stojana) keresésének motivuma. Itt valószínűen a Narenta hidjának építéséről szól az ének, mely hidat Hadszi Halfa, XVII. századi arab író szerint (Asbóth Jánosnál, Bosznia és Hercegovina, I, 256.) Szulejmán építtette a régi fahíd helyére, kőből. Minthogy az első megbízott, Szinán mester, lehetetlennek tartotta a kivitelt, vállalkozott rá egy mosztári ács, a keresztyének szerint Rode (Rado?) mester, a ki ezért visszakapta szabadságát. Az építmény mindannyiszor összedült, mondja a rege, míg Rode, a vila tanácsára, be nem falazott egy szerelmes párt a falazatába. *Trebinjénél* pedig, fűzi tovább Asbóth, a hetvenes évek elején, tehát mintegy 30 év előtt, meghalt gyermeket falaztak be.

Hivatkozik még Schladebach egy *okhridai* változatra, melyben mindössze annyi az eltérés vagy bővítés, hogy Stojan és Stojana helyett másodsor Mila (= Mihály, a szlávban kedves is) meg Milena testvéreket keres a király szolgája.

Némileg új motívum észlelhető a Schladebachtól felhozott *Grimm-féle* változatban (Grimm Jak. fordította le Goethe folyóiratában »Über Kunst und Alterthum«). E szerint Gojkoné kigyóként szisszen föl, mikor a fal kötéséig emelkedik. Felesége kérdésére, miért sír, Gojko azt feleli, hogy aranyalmája esett a Bojánába. Az aranyalma a görög mondabeli gyűrű helyettese; jelentésére mindjárt rátérek a tesányi monda fejtegetésénél.

Az sem érdekelen, hogy a Mergnjavics (nyilván ennek származéka Mernyavcsevics) család czimerében egy *vila* (erdei tündér) sasos zászlót lobogtat (L. Asbóth Bosznia és Hercegovina II, 183.).

Az *albán* mondákról némileg módosítanom kell véleményemet. Nem régibb a szerbnél, mert három testvér építteti Skutarit, mint a szerb mondában s a legifjabbnak felesége esik áldozatul. A meleg forrás felmagasztalása is megvan már a szerbben.

Az albán csak átveszi, alig szövi tovább az idegen mórdat. Recipiál északon a szerbektől, délen a görögöktől. Ez a recipiálás, alkalmazás észlelhető az albán feldolgozásokon.

Schladebach hármát ismer, és pedig:

a) »*Skadar építéséről*«, melyet Kind után én is közöltem. Szorosan a szerb dalhoz csatlakozik.

b) »*A Dibra melletti hídról*« (Közölte Dozon Contes Albanais, p. 235. »Le Pont du renard« czímen). Divra (v. Dibra) egy tartomány neve a Fekete-Drin völgyében, az okhridai tó, északi Albánia és Szerbia között. A megénekelt híd a Drinen át vezet Divra városából Albánia felé Goriczába. A Fekete-Drin egyik torkolatát pedig, mely a Skutari-tó vizét a tengerbe vezeti, Bojánának hívják. Tehát a Drin völgyében még azt az utat is megtaláljuk, melyen a szerb monda Skutariból az albán Divrába jutott. Egyébként ezen albán változatban is kevés az eredetiség, kivéve, hogy egy

öreg adja a testvéreknek azt a tanácsot, hogy egyikük feleségét falazzák be. A vége majdnem szószerint összevág a szerb dallal.

Legérdekesebb Schladebach variánsai közül a harmadik, »*Artos hídjáról*« (Megjelent 1891. Zeitschrift für Volkskunde, III. p. 143. »Albanesische Lieder« czímen, I. M. német fordításában), azért, mert az albán dalok közül ez mutat legerősebb görög hatást, tehát nyilván déli Albániában keletkezett. Magyarul, a német szöveg után, ez az értelme:

- »Szerencsés munkát, mesterek!«
 »Szerencséd és hasznod lehet, hogy idejöttél.
 Micsoda szerencsénket látod?
 Három éve, hogy dolgozunk
5. S be nem végezhetjük a hidat,
 Nem tudjuk talpra állítani.«
 »Megmondom nektek, mesterek,
 Esküdjetek becsületek szavára,
 Meg nem mondjátok feleségeiteknek,
10. Egyet közülök áldozatok föl,
 Fektessétek az alapzatba
 S bevégezitek a hidat, ha akarjátok.«
 »Vidd ki az ételt, sógorasszony,
 Mert nekem téisztás a kezem!«
15. De ez így szól az ifjabbikhoz:
 »Menj te, nekem sír a kicsinyem.«
 Kiment az ifjú nő az étellel:
 »Jó szerencsét nektek!«
 »Szerencséd is, hasznod is lehet, hogy idejöttél!«
20. »Mi bajod, hogy sírsz, férjem?«
 »Gyűrűm esett bele az alapzatba.«
 »Ne félj, megtalálom én.«

A mese töredékes volta azonnal szemünkbe ötlük; eleje, vége s az izenet hiányzik; a többi szerb és görög keverék. Dialogusa élénk, de sokat levon értékéből a nyelv darabossága, a mely talán simítható lenne, ha az eredeti szöveget ismerném. Az első sort s a tanácsot öreg ember mondja (mint a dibrai híd mondájában). A három év, gyűrű, a mesterné ajánlkozása az utolsó sorban, — görög motívum; az eskü, a második mesterné szabadkozása — szerb. A gyermek is közös a szláv feldolgozásokban. A három mesterné együttes szereplése is feltételezi a szerb mondát, mert a görögben csak a főpallérné emlékezik meg más két testvéréről, a kik hasonlóképp jártak.

Akárhogy fessegetjük a dolgot, Justinianus korától, a hatodik századtól kezdve egész a Mernyavcsevics-család szerepléséig a XIV. században csak a görög feldolgozások foroghattak a Balkán-félszigeten. Az ezen időközben keletkező nemzetek a görögök költői kincséből éltek. Vezetők pedig a költészet terén legtehetségesebbek, a szerbek.

SARUDY Gy.